

Віктор ЧАЛАВАН

кандидат історичних наук, докторант, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, Україна, індекс 03121 (vchal77@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1253-4057>

Бібліографічний опис статті: Чалаван, В. (2025). Науково-дослідна діяльність ентомологічних станцій Київської губернії на початку XX ст. *Українські історичні студії*, 18(60). 89–97. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.18/60.10>

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕНТОМОЛОГІЧНИХ СТАНЦІЙ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Анотація. *Мета дослідження* – розкриття діяльності Смілянської та Київської ентомологічних станцій з вивчення шкідників сільськогосподарських культур та розроблення методів боротьби з ними на початку XX ст. **Методологія дослідження.** Дослідження проведено із застосуванням загальнонаукових принципів об'єктивності, історичної достовірності, системності й наступності, а також із використанням історико-хронологічного та порівняльного методів. **Наукова новизна** публікації відзначається уведенням до наукового обігу архівних документів Інституту архівознавства НБУВ та Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, що дали можливість цілісно й усебічно схарактеризувати науково-дослідну діяльність зазначених станцій.

Висновки. Науково-дослідна діяльність ентомологічних станцій Київської губернії – зокрема, Смілянської ентомологічної (мікоентомологічної) та Київської ентомологічної (Станції по боротьбі зі шкідниками рослин), відкритих, відповідно, у 1901 і 1903 рр., сприяла не лише активізації фітопатологічних досліджень, а й насамперед стимулювала захист сільськогосподарських культур від шкідників у Київській, Волинській та Подільській губерніях. Установлено, що Смілянська ентомологічна станція спеціалізувалася на вивченні шкідників і хвороб переважно цукробурякових господарств, тоді як Київська ентомологічна станція, маючи ширший спектр, досліджувала шкідників рільництва, луківництва, садівництва, городництва, а також лісівництва та виноградарства. Під керівництвом відомих учених-ентомологів, мікологів, фітопатологів В. П. Поспелова, В. І. Казановського, Є. М. Васильєва, Й. М. Тржебинського та Г. С. Неводовського не лише вивчалася морфологія і систематика цілої низки шкідників, а й були розроблені агротехнічний, хімічний та біологічний методи боротьби з ними.

Саме ентомологічним станціям Київської губ. належить пальма першості у проведенні галузевих досліджень і практичному впровадженні здобутків сільськогосподарської ентомології в практику. Завдяки їхнім заслугам столична губернія на початку XX ст. перетворилася на центр ентомологічних досліджень усієї імперії, де скликалися всеросійські з'їзди ентомологів, згодом було засновано Всеросійське товариство діячів прикладної ентомології (1915 р.) та друкувався «Ентомологічний вісник» (1912–1914 рр.).

Ключові слова: Всеросійське товариство цукрозаводчиків, Київський землеробський синдикат, ентомологічна станція, сільськогосподарська ентомологія, фітопатологія, мікологія, галузеве експериментаторство, товариство.

Victor CHALAVAN

Candidate of History, Doctoral Student, National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, 10, Heroes of Defense Str., Kyiv, Ukraine, postal code 03121 (vchal77@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1253-4057>

To cite this article: Chalavan, V. (2025). Naukovo-doslidna diialnist entomolohichnykh stantsii Kyivskoi hubernii na pochatku XX st. [Research activities of entomological stations in Kyiv Governorate in the early 20th century]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 18(60). 89–97. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.18/60.10> [in Ukrainian].

RESEARCH ACTIVITIES OF ENTOMOLOGICAL STATIONS IN KYIV GOVERNORATE IN THE EARLY 20TH CENTURY

Summary. *The purpose of this research is to reveal the activities of the Smila and Kyiv entomological stations in studying agricultural pests and developing methods to combat them in the early 20th century. The research methodology includes general scientific principles of objectivity, historical authenticity, systematicity, and continuity, along with the use of historical-chronological and comparative methods. The scientific novelty of this publication lies in the introduction of archival documents from the Institute of Archival Studies of the V. Vernadsky National Library of Ukraine and the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, which made it possible to comprehensively characterize the research activities of the stations mentioned.*

Conclusions. *The research activities of entomological stations in Kyiv Governorate – specifically, the Smila Entomological (Myco-Entomological) Station and the Kyiv Entomological Station (Station for Plant Pest Control), established in 1901 and 1903 respectively – not only enhanced phytopathological studies but primarily stimulated the protection of agricultural crops from pests in Kyiv, Volhynia, and Podillia Governorates. It was established that the Smila Entomological Station specialized in studying pests and diseases predominantly affecting sugar beet farms, whereas the Kyiv Entomological Station had a broader scope, researching pests in crop production, meadow cultivation, horticulture, vegetable gardening, as well as forestry and viticulture. Under the leadership of prominent entomologists, mycologists, and phytopathologists such as V. P. Pospelov, V. I. Kazanovsky, Ye. M. Vasyliiev, Y. M. Trzhebinsky, and H. S. Nevodovsky, not only were morphology and systematics of various pests studied, but agronomic, chemical, and biological pest-control methods were also developed.*

The entomological stations of Kyiv Governorate pioneered sector-specific research and practically implemented achievements in agricultural entomology. Due to their accomplishments, Kyiv Governorate became the center of entomological research throughout the empire in the early 20th century, hosting All-Russian congresses of entomologists. Later, the All-Russian Society of Applied Entomology was established in 1915, and the journal “Entomological Bulletin” was published from 1912 to 1914.

Key words: *All-Russian Society of Sugar Producers, Kyiv Agricultural Syndicate, entomological station, agricultural entomology, phytopathology, mycology, sectoral experimentation, society.*

Постановка проблеми. Галузеве дослідництво сільськогосподарських товариств на теренах України у кінці XIX – на початку XX ст., яке фактично є предметом наших наукових розвідок, не обмежувалося лише дослідною справою в рільництві і тваринництві, а охоплювало надзвичайно широкий спектр наукових напрямів, які саме в зазначений період зазнавали диференціації та поступових процесів інституалізації. До початку минулого століття в галузях сільськогосподарської ентомології, мікології та фітопатології було накопичено достатній обсяг теоретичних знань, які вимагали дослідної перевірки на практиці та фактичного експериментального впровадження в сільське господарство, що могло втілитися лише в роботі науково-дослідних установ, якими стали спеціалізовані станції із захисту рослин й ентомологічні (мікоентомологічні, фітопатологічні) відділи дослідних сільськогосподарських станцій. Галузеві товариства, поряд із земствами, активно долучалися до створення таких осередків, вбачаючи в них один з дієвих засобів надання агрономічної допомоги сільському населенню, зокрема, щодо захисту сільськогосподарських посівів від шкідників.

Аналіз досліджень. Не дивлячись на те, що історіографія розвитку ентомологічних досліджень в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. є доволі розлогою, питання науково-дослідної діяльності галузевих осередків, зокрема дослідних станцій, повністю вивченим назвати складно. Зокрема, історія ентомологічних досліджень розглядалася як у персонологічному розрізі (про відомих ентомологів і фітопатологів С. О. Мокржецького, Й. К. Пачоського, В. П. Поспелова та ін.), так і в подієвому (практичні заходи земств щодо розроблення питань захисту рослин від шкідників). Інституційний аспект, що охоплює процеси створення і діяльності розгалуженої мережі науково-дослідних установ ентомологічного, мікологічного та фітопатологічного спрямування, зокрема за участю земств і сільськогосподарських та природничих товариств, поглиблено не вивчався. Серед досліджень останніх років назвемо лише кілька узагальнювальних, дотичних до теми, публікацій І. Демуз (Демуз, 2023), В. Мамрай (Мамрай, 2024), І. Трускавецької (Трускавецька, 2014).

У дослідженнях з історії Всеросійського товариства цукрозаводчиків і Київського землеробського синдикату, які й ініціювали відкриття ентомологічних станцій Київської губ. на початку XX ст., увага зосереджена лише на роботі Мережі дослідних полів ВТЦ і Київської хімічної і насінневої контрольної станції для потреб селекційно-дослідних установ, тобто діяльність ентомологічних станцій фактично залишалася поза увагою дослідників. Основні напрями діяльності Київської ентомологічної станції частково окреслено в статті В. Чалавана (Чалаван, 2024), а історія заснування Смілянської станції – у публікації В. Гамалії (Гамалія, 2007).

Метою статті є розкриття діяльності Смілянської та Київської ентомологічних станцій з вивчення шкідників сільськогосподарських культур та розроблення методів боротьби з ними на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Заснування низки спеціалізованих установ фітопатологічного спрямування, яких, як зазначає В. Гамалія, на початок 1910-х рр. у межах Російської імперії нараховувалося близько 10 мікологічних відділів дослідних станцій і 20 станцій захисту рослин (Гамалія, 2007, с. 254), було зумовлено інтенсивною еволюцією фітопатології як науки на межі XIX–XX ст., швидким розвитком цукрової промисловості в Україні та винайденням І. І. Мечниковим нового біологічного методу боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур. Зокрема, в Україні в цей період функціонували: мікологічний (згодом – фітопатологічний) відділ Харківської обласної сільськогосподарської станції та Харківська станція захисту рослин; відділи фітопатології, ентомології та мікологічна лабораторія Одеської станції виноградарства та виноробства; відділ сільськогосподарської ентомології Полтавської дослідної сільськогосподарської станції; Ентомологічна (згодом – Мікоентомологічна) станція у м. Сміла, заснована Всеросійським товариством цукрозаводчиків; Ентомологічна станція (згодом – Станція по боротьбі зі шкідниками рослин) Київського землеробського синдикату. Тобто в межах Київської губернії працювало дві станції, створені з ініціативи і за сприяння товариств сільськогосподарського спрямування.

Погоджуємося з І. Демуз, яка відзначає, що Київ ще з кінця XIX ст. вважався центром ентомологічних наукових досліджень (Демуз, 2023, с. 148). Так, у 1880-х рр. при Київському товаристві природознавців функціонувала спеціальна комісія з вивчення та розроблення заходів боротьби з буряковим довгоносом, а в 1909 р. при товаристві вченим-ентомологом В. П. Поспеловим відкрита окрема ентомологічна секція, яка видала три випуски «Ентомологічного вісника» (1912–1914 рр.) (ІА НБУВ. Ф. 88, оп. 2, спр. 52, арк. 38). З 1903 р. у місті облаштована одна з перших у Російській імперії ентомологічних станцій під керівництвом В. П. Поспелова (про неї йтиметься далі), засновано акліматизаційний сад і міський зоопарк, Дніпровську біологічну станцію (другу на теренах імперії), перетворену згодом в Інститут гідробіології АН УРСР. У стінах Київського політехнічного інституту проф. А. Г. Лебедевим створена перша в країні школа ентомологів, де готували відповідні кадри для всіх

ентомологічних установ. В українській столиці протягом 1913–1916 рр. скликалися перші з'їзди фахівців із захисту рослин. У кінці 1915 р. з ініціативи В. П. Поспелова засновано «Російське товариство діячів з прикладної ентомології», яке видало один випуск «Журналу прикладної ентомології» (1916 р.). Цей осередок зміг відновити свою роботу у 1922 р. у статусі відділу «Російського ентомологічного товариства». Протягом 1917–1918 рр. працювало «Київське ентомологічне товариство», засноване В. Лучником, із суто фауністичним напрямом діяльності (очільники І. І. Жихарьов, Л. К. Круликовський). Київське товариство сільського господарства видавало перший бібліографічний журнал «Вісник руської прикладної ентомології» (1914–1917 рр.) (ІА НБУВ. Ф. 88, оп. 2, спр. 52, арк. 2, 3, 39, 40).

При Відділенні захисту рослин Народного комісаріату земельних справ УСРР у 1922 р. організовано довідково-статистичне відділення під керівництвом професора сільськогосподарської і лісової ентомології, професора Петровської сільськогосподарської академії Б. Ф. Болдирева, який співпрацював із завідувачем відділу ентомології Сільськогосподарського вченого комітету проф. В. П. Поспеловим. Відділення займалося збором інформації від усіх місцевих ентомологічних установ та організацій і виданням Щорічників з ентомології (ІА НБУВ. Ф. 258, оп. 1, спр. 16, арк. 24, 24 зв., 25). Прикладною ентомологією на місцях у 1920-х рр. займалися також станції захисту рослин, ентомологічні бюро, бюро по боротьбі зі шкідниками, ентомологічні й фітопатологічні відділи дослідних сільськогосподарських станцій.

Тож за сприяння Всеросійського товариства цукрозаводчиків у 1901 р. у містечку Сміла Черкаського повіту Київської губернії задля перевірки розроблених І. І. Мечниковим методів боротьби з буряковим довгоносом шляхом штучного розмноження мускардини (хвороби комах, спричиненої паразитичними плісневими грибами) засновано ентомологічну станцію, яка, фактично, стала першою в Україні практикувальною установою з дослідницькими функціями з мікології та фітопатології. Її діяльність спрямовувалася на «вивчення шкідників і захворювань цукрового буряка, культурних рослин, що входили в сівозміни бурякових господарств, а також бур'янів, як постійного гніздування для шкідників і хвороб культурних рослин. Дослідження ці дотримуються як кінцевої цілі напрацювання мір боротьби зі шкідниками і хворобами як профілактичного, так і винищувального характеру»; до категорії досліджуваних шкідників належали «черв'яки, багатоніжки, кліщі, комахи, гризуни, ... гриби і бактерії» (Отчет о деятельности..., 1911, с. 4).

Першими співробітниками станції на чолі із завідувачем лабораторії Пастерівського інституту І. Данишем стали В. Отфіновський та І. Сосновський, які вивчали шляхи вдосконалення агротехніки цукрового буряку, цикли розмноження довгоноса й штучне виведення мускардини, дію розчину хлористого барію при пульверизації цукрового буряка.

Аналіз річних звітів станції (Васильєв, 1916; Отчет о деятельности..., 1911; (Отчет о деятельности..., 1915) дав можливість встановити, що фактично з моменту заснування, а саме з 1903 р. у її структурі виділилися: відділ ентомології і прикладної зоології (завідувач – колишній ад'юнкт-професор Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва – Є. М. Васильєв (він же – завідувач Смілянської ентомологічної станції); відділ мікології та прикладної ботаніки (завідувач – колишній асистент по кафедрі ботаніки Краківського університету – Й. М. Тржебинський). До 1910 р. штат станції суттєво розширився завдяки помічникам ентомолога Помаського та міколога Татарова, лаборантів і практикантів Брагіної, Трусової, Л'Етьєна, Сохацького та ін.

Співробітники майже щорічно проводили публічні безкоштовні читання з демонстраціями станційних колекцій шкідників (зазвичай в аудиторіях Київського відділення Імператорського Російського технічного товариства, Київського землеробського синдикату або безпосередньо на Смілянській станції та її полях); брали участь у низці галузевих з'їздів; консультували щодо встановлення видів шкідників, поширення методів, засобів і приладів для боротьби зі шкідниками і хворобами; здійснювали огляди бурякових посівів в ентомологічному й фітопатологічному відношеннях у близьких

і віддалених від станції районах Київської губ. Станцію часто відвідували студенти й викладачі Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва, Стебутівських сільськогосподарських курсів, Новоросійського університету й місцевих навчальних закладів. Є дані про відвідування співробітниками (зокрема, Є. М. Васильєвим і Й. М. Тржебинським) подібних установ Санкт-Петербургу та Любліна.

У відділі ентомології і прикладної зоології Васильєвим, Помаським, Брагіною вивчалися хімічні засоби боротьби з комахами та механічні – з метеликами-совками: проводилися досліди з протруювання комах-шкідників розчином хлористого барію, знищення личинок озимої совки (у Черкаському, Звенигородському, Васильківському і Київському повітах), капустяної совки, личинок дротянки, досліди впливу солей і замочування насіння буряка і кукурудзи на їхню здатність до пророщення, вивчалася біологія горохового довгоносика. 7 травня 1910 р. станцією проведено I конкурс кінних пульверизаторів (Отчет о деятельности..., 1911, с. 24), на якому були представлені пульверизатори від установ (заводів і дослідних станцій) фактично всієї Київської губ. Організаторами конкурсу надано низку рекомендацій щодо вдосконалення як кінних, так і ручних пульверизаторів.

У відділі мікології та прикладної ботаніки Тржебинський, Татаров і Трусова займалися вивченням хвороб буряків – причин загнивання коренів, безпліддя пагонів, дослідженням коренеїда тощо, проводили досліди з протравлювання розчином формаліну насіння пшениці, ячменю, кукурудзи, готували колекції та гербарії. Зокрема, відомо про фітопатологічний гербарій. Гербарій квіткових рослин до 1910 р. нараховував понад 700 видів; у 1909 р. закладено особливий гербарій – пагонів бур'янів (Отчет о деятельности..., 1911, с. 62). У музеї станції зберігалися мікроскопічні препарати грибів-паразитів і хвороб рослин; зразки коріння нормальних і безплідних бурякових висадок, а також заражених хворобами; препарати заражених рослин тощо.

У 1912–1913 рр. мікологічний відділ (після від'їзду Й. М. Тржебинського до Польщі) очолював фітопатолог і міколог, професор Людвіг Грабовський (займався дослідженням грибкових хвороб сільськогосподарських рослин, зокрема Київської та Подільської губ.), з 1913 р. – визнаний фахівець міколого-флористичного напрямку Г. С. Неводовський. Саме він згодом, після Є. М. Васильєва, став завідувачем станції, перебуваючи на цій посаді аж до її ліквідації в 1924 р. (тоді ж мікологічний відділ влився до структури Миронівської дослідно-селекційної станції як лабораторія фітопатології (Гамалія, 2007, с. 258)).

У 1914 р. установа отримала назву Смілянської мікоентомологічної станції, зважаючи на зміну акценту досліджень – мікологія з ухилом до фітопатології.

До цього часу напрями діяльності ентомологічного відділу були значно розширені у зв'язку з працевлаштуванням там нових фахівців: практикантки М. Г. Богоявленської, яка, окрім вивчення фауни шкідників буряка, займалася також дослідженням біології та екології земляних бліх, відкривши в результаті двох паразитів із двокрилих – тахін; агронома Б. А. Трженсовського, який вивчав шкідника бурякових посівів – сірого довгоносика; практикантів О. М. Щербакова, В. М. Костинського (досліджували травневу мушку та ріпакового пильщика); препаратора С. М. Сохацького (проводив боротьбу з мишами-полівками і вивчав вплив тютюнового пилу на проростання пагонів озимої пшениці) (Отчет о деятельности..., 1915, с. 3, 4, 5).

Завідувач станції Є. М. Васильєв у 1914 р. долучався як голова до роботи Організаційного комітету зі скликання II Всеросійського з'їзду діячів прикладної ентомології; обговорення Статуту запланованого до заснування згаданого вище «Російського товариства діячів з прикладної ентомології» (загалом статут товариства був затверджений 12 березня 1915 р., а відкриття осередку фактично відбулося 21 листопада того ж року (Васильєв, 1916, с. 2)); виступав з низкою доповідей («Про можливість мати однокінні пульверизатори російського виробництва», «Про запаси хлористого барію в Росії», «Про досліди Станції з хромовоокислим свинцем») на обласній ентомологічній нараді 20–21 вересня 1914 р. при Харківській губернській земській управі. Виголосивши

31 жовтня 1914 р. на засіданні Подільського товариства сільського господарства доповідь «До питання про навалу мишей у Подільській губ. і міри боротьби з нею», Є. М. Васильєв ініціював відкриття при відділі рільництва зазначеного товариства «Мікоентомологічного бюро» з районом діяльності на всю губернію (Отчет о деятельности..., 1915, с. 6). Учений брав активну участь в обговоренні питання боротьби з мишами-полівками, яке гостро стояло в 1914–1915 рр. у Київській, Волинській і Подільській губ. У результаті ухвалено рішення про боротьбу з гризунами бактеріологічним методом – із застосуванням культур бактерій Мережковського. За сприяння Є. М. Васильєва налагоджено тісну співпрацю Смілянської мікоентомологічної станції з Ентомологічним відділом Салгирської дослідної плодової станції (Кримської) під керівництвом С. А. Мокржецького.

Тож після заснування Смілянської ентомологічної станції (у 1901 р.), яка спеціалізувалася на вивченні шкідників і хвороб переважно цукробурякових господарств, ентомологічна станція у Києві, відкрита у 1903 р. з ініціативи Київського землеробського синдикату (інша назва осередку – Південно-Російське товариство заохочення землеробства і сільської промисловості) (ЦДІАК. Ф. 718, оп. 1, спр. 4, арк. 173), представила ширший спектр напрямів науково-дослідної діяльності. У 1913 р. після створення при ній мікологічного відділу станція з ентомологічної була перейменована на «Станцію по боротьбі зі шкідниками рослин». 25 липня 1913 р. затверджено новий Статут, у якому прописувалися завдання установи, що полягали у «сприянні сільському господарству Південно-Західного краю у справі боротьби зі шкідниками як із царства тварин, так і рослин. ...станція займається вивченням способів життя місцевих шкідників рільництва, луківництва, садівництва, городництва, лісівництва, виноградарства тощо, напрацьовує способи боротьби з ними... Консультації з питань боротьби зі шкідниками проводяться станцією безкоштовно» (Казановський, 1914, с. 3, 12). Її вважають першою в усій Російській імперії установою подібного типу (Демуз, & Чалаван, 2023, с. 177; Демуз, 2023, с. 149).

Першим завідувачем станції став В. П. Поспелов. У 1913 р., після його переїзду та реорганізації станції, її очолив фахівець Департаменту землеробства, приват-доцент Київського університету Св. Володимира, згодом – завідувач Дніпровської біологічної станції (сьогодні – Інститут гідробіології НАН України), фітопатолог і альголог В. І. Казановський, автор низки праць із систематики і цитології водоростей, морфології та цитології грибів, зокрема паразитів, поширених у Подільській і Київській губ. У той час на станцію прибув як старший інструктор тоді ще молодий Є. В. Звірозомб-Зубовський (ЦДІАК. Ф. 718, оп. 1, спр. 10, арк. 9) (згодом – багаторічний очільник Всесоюзного й Українського ентомологічних товариств). Там працювали також завідувач ентомологічним відділенням В. В. Добровлянський, ентомолог і препарататор Д. І. Лісовий, фітопатолог М. І. Луговий, а також практиканти від профільного міністерства.

В Ентомологічному відділенні станції проводилися дослідження над шкідниками рільництва (озимої совки, шведської і гесенської мушок, земляної блошки) і садівництва (яблуневої листовертки і хруща) Київської губернії. Досліди ставилися у плодкових садах Києва, Мошно-Городищенському маєтку Балашової, Тальнівському маєтку княгині Довгорукої (ЦДІАК. Ф. 718, оп. 1, спр. 10, арк. 10). Результати цих досліджень узагальнено в статті В. Добровлянського «Спостереження над шкідниками рільництва і садівництва, здійснені ентомологічним відділенням Київської станції по боротьбі зі шкідниками рослин у 1913 році» (журн. «Хозйство», № 10, 1913) (Казановський, 1914, с. 5). Перу В. Добровлянського належать також праці «Луговий метелик *Phlyctaenodes (Botys) sticticalis* L. І міри боротьби з ним» та «До біології попелиці плодкових дерев і ягідних кущів» (Казановський, 1914, с. 7), видрукувані в цей період.

У 1912 і в наступних роках, за розробленою В. П. Поспеловим програмою, проведено досліди штучного розведення яйцеїда *Pentarthron semblidis* Aur. в яєчках озимої совки. Крім того, організовувалися досліди виловлювання метеликів озимої совки в Тальнівському маєтку; поставлено показові досліди по боротьбі з ховраками на селянських полях та ін.

Мікологічним відділом станції з моменту заснування проводилися спостереження за грибовими шкідниками: зокрема, над «сосновим вертуном», пеоном, влаштовувалися досліди протруювання зерна формаліном за допомогою машини Гейда та клубочків буряка посередництвом формаліну для знищення мікроорганізмів шкідниками (ЦДІАК. Ф. 718, оп. 1, спр. 9, арк. 19). У 1913 р. розпочалися спостереження за поширенням паразитного грибка та боротьбу з ним (ЦДІАК. Ф. 718, оп. 1, спр. 10, арк. 11 зв.). Подібні досліди проводилися В. І. Казановським, М. І. Луговим та іншими фахівцями в Ботанічному саду Університету Св. Володимира, розплідниках київських лісництв, у приватних маєтках Київської і Подільської губ. Зокрема, М. І. Луговий відзначився активною публікаційною діяльністю, оприлюднивши статті «Американська борошниста роса агрусу», «Рак плодового дерева», «Повінь у Криму та її наслідки для плодів садів», «Матеріали для вивчення впливу зими 1910–1911 року на плоді насаджень Криму» (Казановский, 1914, с. 11).

При станції в 1913 р. засновано новий періодичний друкований орган: «Праці Київської станції по боротьбі зі шкідниками рослин», видрукувані в 1913 р. (Вип. 1) і 1914 (Вип. 2, 3), у яких вміщено, зокрема, дослідження М. Лугового «Фізіологічне значення осіннього поливання плодів дерев» і «До питання про бічну провідність деревини у зв'язку з позакореневим живленням рослин», К. Шишкіна «Спостереження над перетворенням соснового шовкопрада, *Dendrolimus pini* L.», Є. Звірозомб-Зубовського «Златка *Agrilus hastulifer* Ratzeb. Спосіб життя і боротьба з нею» і «Досліди боротьби з личинками хруща посередництвом сірчистого вуглецю» та ін.

У серпні 1913 р. станція взяла участь в організації I Всеросійського з'їзду діячів прикладної ентомології в Києві, на якому присутніми були 40 учасників, заслухано понад 20 доповідей (ЦДІАК. Ф. 718, оп. 1, спр. 10, арк. 10). Станція мала власну фахову бібліотеку.

Висновки. Науково-дослідна діяльність ентомологічних станцій Київської губернії – зокрема, Смілянської ентомологічної (мікоентомологічної) та Київської ентомологічної (Станції по боротьбі зі шкідниками рослин), відкритих, відповідно, у 1901 і 1903 рр., не лише сприяла активізації фітопатологічних досліджень, а й насамперед стимулювала захист сільськогосподарських культур від шкідників у т. зв. Південно-Західному краї – Київській, Волинській та Подільській губерніях України. І хоча в науковій літературі Київську ентомологічну станцію називають першою з подібних установ у всій Російській імперії, відзначимо, що першою розпочала свою роботу все ж таки Смілянська ентомологічна станція, хоч і з дещо вужчим спектром діяльності. Так, станція в м. Сміла спеціалізувалася на вивченні шкідників і хвороб переважно цукробурякових господарств, тоді як станція в м. Київ – шкідників рільництва, лукивництва, садівництва, городництва, а також лісівництва та виноградарства. Під керівництвом відомих учених-ентомологів, мікологів, фітопатологів В. П. Поспелова, В. І. Казановського, Є. М. Васильєва, Й. М. Тржебинського та Г. С. Неводовського не лише вивчалася морфологія і систематика цілої низки шкідників, а й були розроблені агротехнічний, хімічний та біологічний методи боротьби з ними.

Окрім науково-дослідної роботи, на ентомологічних станціях проводили безкоштовне визначення шкідників на запити місцевого населення, популяризували способи боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур, читали лекції на курсах ентомології та садівництва, співробітники станцій брали участь у з'їздах, виставках тощо, формували колекції, гербарії та відкривали книгозбірні.

Саме ентомологічним станціям Київської губ. належить пальма першості у проведенні галузевих досліджень і практичному впровадженні здобутків сільськогосподарської ентомології у практику. Завдяки, зокрема, їхнім заслугам і успішній діяльності, столична губернія на початку XX ст. перетворилася на центр ентомологічних досліджень усієї імперії, де скликалися всеросійські з'їзди ентомологів, згодом було засновано Всеросійське товариство діячів прикладної ентомології (1915 р.) та друкувався відомий навіть за межами імперії галузевий періодичний орган – «Ентомологічний вісник» (1912–1914 рр.). Враховуючи досвід Смілянської та Київської станцій, згодом були засновані інші галузеві

науково-дослідні осередки: відділ сільськогосподарської ентомології Полтавської дослідної сільськогосподарської станції (1910 р.), відділи ентомології та фітопатології Харківської дослідної сільськогосподарської станції (1913 р.), відділи фітопатології та ентомології Одеської станції виноградарства та виноробства (1916 р.) та ін.

Джерела та література

- Васильев, Е. М.** (1916). Отчет о деятельности энтомологического отделения мико-энтомологической опытной станции в г. Смела за 1915 год: научное издание. Киев: Тип. Р. К. Лубковского, 49 с.
- Гамалія, В. М.** (2007). Історія заснування та діяльності Смілянської ентомологічної станції. *Наука та наукознавство*, № 4. Додаток, С. 254–259.
- Демуз, І. О.** (2023). Громадські об'єднання вчених-ентомологів України XIX – початку XXI ст. *Науково-інноваційний розвиток агровиробництва як запорука продовольчої безпеки України: вчора, сьогодні, завтра: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 19–20 квітня 2023 р.* Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», С. 148–152.
- Демуз І. О., Чалаван, В. А.** (2023). Сільськогосподарські товариства на теренах України у 1920-х рр. – XXI ст.: моногр. / НААН; ННСГБ; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ: Талком, 280 с.
- ІА НБУВ – Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
- Казановский, В., Добровлянский, В.** (1914). Отчет о деятельности Киевской станции по борьбе с вредителями растений при Южно-Русском Обществе Поощрения Земледелия и Сельской Промышленности за 1913 год. Киев: Типо-литография Т-ва «Печатня С. П. Яковлева», 15 с.
- Мамрай, В.** (2024). Організація захисту рослин від шкідників і хвороб в Україні (кінець XIX ст. – початок 1930-х рр.). *Історія науки і біографістика*, № 1, С. 51-65. doi.org/10.31073/istnauka202401-04
- Отчет о деятельности энтомологического отделения мико-энтомологической опытной станции Всероссийского общества сахарозаводчиков за 1914 год:* научное издание. (1915). Киев: Тип. Р. К. Лубковского, 74 с.
- Отчет о деятельности энтомологической станции Всероссийского общества сахарозаводчиков за 1910 год.* (1911). Киев: Тип. Р. К. Лубковского, 63 с.
- Трускавецька, І.** (2014). Розвиток ентомологічних досліджень на теренах України (кінець XIX – початок XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія, Вип. 1 (3), С. 110–113.
- ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України, м. Київ.
- Чалаван, В. А.** (2024). Київський землеробський синдикат (1894–1919 рр.): основні напрями діяльності для потреб сільського господарства на теренах України. *Емінак*, № 2 (46), С. 330–343. https://doi.org/10.33782/eminak2024.2(46).724

References

- Vasilev, E. M.** (1916). Otchet o deyatel'nosti entomologicheskogo otdeleniya miko-entomologicheskoy opyitnoy stantsii v g. Smela za 1915 god: nauchnoe izdanie [Report on the activities of the entomological department of the myco-entomological experimental station in the city of Smela for 1915: scientific publication]. Kiev: Tip. R. K. Lubkovskogo, 49 s. [in Russian].
- Hamaliia, V. M.** (2007). Istoriia zasnuvannia ta diialnosti Smilianskoi entomolohichnoi stantsii [History of the foundation and activities of the Smila Entomological Station]. *Nauka ta naukoznastvo*, 4, 254–259. [in Ukrainian].
- Demuz, I. O.** (2023). Hromadski obiednannia vchenykh-entomolohiv Ukrainy XIX – pochatku XXI st. [Public associations of entomological scientists of Ukraine in the 19th and early 21st centuries]. *Naukovo-innovatsiyni rozvytok ahrovyrobnytstva yak zaporuka prodovolchoi bezpeky Ukrainy: vchora, sohodni, zavtra: materialy III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Kyiv, 19–20 kvitnia 2023 r.* [Scientific and innovative development of agricultural production as a guarantee of food security of Ukraine: yesterday, today, tomorrow: materials of the 3rd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, Kyiv, April 19-20, 2023]. Vinnytsia: TOV “TVORY”, 148–152. [in Ukrainian].
- Demuz I. O., Chalavan, V. A.** (2023). Silskohospodarski tovarystva na terenakh Ukrainy u 1920-kh rr. – XXI st.: monohr. [Agricultural societies on the territory of Ukraine in the 1920s – 21st century: monograph.]. Kyiv: Talkom, 280 s. [in Ukrainian].
- ІА НБУВ – Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine].

- Kazanovskiy, V., Dobrovlyanskiy, V.** (1914). Otchet o deyatelnosti Kievskoy stantsii po borbe s vreditelyami rasteniy pri Yuzhno-Russkom Obschestve Poobreniya Zemledeliya i Selskoy PromIshlennosti za 1913 god [Report on the activities of the Kyiv station for combating plant pests at the South Russian Society for the Acquisition of Agriculture and Rural Industry for 1913]. Kiev: Tipo-litografiya T-va "Pechatnya S. P. Yakovleva", 15 s. [in Russian].
- Mamrai, V.** (2024). Orhanizatsiia zakhystu roslyn vid shkidnykiv i khvorob v Ukraini (kinets XIX st. – pochatok 1930-kh rr.) [Organization of plant protection against pests and diseases in Ukraine (end of the 19th century – beginning of the 1930s)]. *Istoriia nauky i biohrafistyka*, 1, 51–65. doi.org/10.31073/istnauka202401-04 [in Ukrainian].
- Otchet o deyatelnosti entomologicheskogo otdeleniya miko-entomologicheskoy opyitnoy stantsii Vserossiyskogo obschestva saharozavodchikov za 1914 god: nauchnoe izdanie** [Report on the activities of the entomological department of the myco-entomological experimental station of the All-Russian Society of Sugar Manufacturers for 1914: scientific publication]. (1915). Kiev: Tip. R. K. Lubkovskogo, 74 s. [in Russian].
- Otchet o deyatelnosti entomologicheskoy stantsii Vserossiyskogo obschestva saharozavodchikov za 1910 god** [Report on the activities of the entomological station of the All-Russian Society of Sugar Manufacturers for 1910]. (1911). Kiev: Tip. R. K. Lubkovskogo, 63 s. [in Russian].
- Truskavetska, I.** (2014). Rozvytok entomolohichnykh doslidzhen na terenakh Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [Development of entomological research in Ukraine (late 19th – early 20th centuries)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriia*, 1 (3), 110–113. [in Ukrainian].
- TsDIAK – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv].
- Chalavan, V. A.** (2024). Kyivskyi zemlerobskyi syndykat (1894–1919 rr.): osnovni napriamy diialnosti dlia potreb silskoho hospodarstva na terenakh Ukrainy [Kyiv Agricultural Syndicate (1894–1919): Main Areas of Activity for Needs of Agriculture in Ukraine]. *Eminak*, 2 (46), 330–343. [https://doi.org/10.33782/eminak2024.2\(46\).724](https://doi.org/10.33782/eminak2024.2(46).724) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 18.07.2025

Дата прийняття статті: 27.08.2025

Опубліковано: 14.10.2025